

Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər"i

və onun səhnə taleyi...

Öncə bu mənzum tarixi dramın meydana gəlməsinə təsir edən sosial-psixoloji amillər və səbəblər haqqında bir neçə söz.

Hacı Molla Abdullanın ailəsində doğulan və tərbiyə alan Cavidin ilk müəllimi atası olub. O, dindar bir mühitdə böyümüş, İslam dini, İslam tarixi, Şəriət və Qur'ani-Kərim haqqında ilkin bilgiləri atasından almışdı. Öncə mollaxanada, daha sonra Məhəmməd Tağı Sidqinin Naxçıvanda açdığı məktəbi-tərbiyədə təhsil alan Cavid dini mövzulara və Kərbəla hadisələrinə məxsusi maraq göstərir, atası ilə birgə dini mərasimlərdə iştirak edir və bu barədə şeirlər yazırdı. Sonralar Təbriz Talibiyyə mədrəsəsində dini təhsilini davam etdirdi. İstanbul Darülfünunu onun elmi və dini dünyagörüşünün biçimlənməsində yeni mərhələ oldu. Başqa sözlə, gənc Cavidin təhsili iki istiqamətdə gedirdi dini və dünyəvi. Bu cəhət onun yaradıcılığında gec-tez öz əksini tapmalıydı.

O, İstanbulda ali təhsil alıb vətənə qayıtdıqdan sonra mətbuatda müxtəlif mövzularda publisistik məqalələrlə çıxış edir. Həmin məqalələrin bir qisminə Məhəmməd peyğəmbərə, Qur'ani-Şərifə və İslamda maarif məsələlərinə ayrıca diqqət yetirir...

Cavid 1912-ci ilin avqustundan 1914-cü ilin oktyabrınadək Tiflisdə yaşayır və müəllimlik edir. Burada Qurbanəli Şerifovun oğlu Əziz Şeriflə tez-tez görüşüb dərhləşir.

1913-cü ildə Tiflisdə şairin əlinə Tomas Karleylin "Tarixdə qəhrəmanlar və qəhrəmanlıq" kitabı keçir. Kitabdən Şekspir, Dante, Jan Jak Russo və Məhəmməd peyğəmbər haqqında oçerkləri oxuyur. Bundan sonra Caviddə Məhəmməd peyğəmbər haqqında əsər yazmaq fikri bir az da qüvvətlənir. "Maral" faciəsində Çingizin dilindən bu fikirləri ifadə edir: "Əcnəbilər böyük İskəndər, böyük Napoleon deyə öz qəhrəmanlarına abidələr yapıdırıyor, heykəllər dikdiriyorlar. Fəqət bizlər isə Çingiz kibi cihangirləri, Teymur kibi qəhrəmanları xunxar, canavar deyə ləkələmək istiyoruz".

Dramaturq "Uçurum" faciəsində Məhəmməd peyğəmbər haqqında daha dolğun bədii fikirlərini filosof Əkrəmin dilindən ifadə edir:

Bən öylə bir rəssam olsaydım əgər
Hicaz ölkəsinə eylərdim səfər...
Təsvir eylər idim gənclik çağında
Böyük Məhəmmədi Hira dağında.
Bir halda ki, göydən enən bir mələk
Qarşısında gülümsər nur səpərək:
Təbliği-vəhy edər... Fəqət daima
Daima dalğın o sarsılmaz dəha.

Dramaturq bu monoloqda ifadə etdiyi fikirləri "Peyğəmbər" pyesində ayrı-ayrı obrazların dilində işlədir.

Nəhayət, dramaturq uzun illər düşündüyü mövzunu sovet →

hakimiyyətinin ilk illərində əvvəlcə nəsr ilə qələmə alır, sonra nəzmə çəkir və əsərini kitab şəklində çap etdirir. Əsər oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanır. Oxucuların xahişi ilə onu ikinci dəfə çap etdirir. Əsər təbii ki, marksist tənqidçilər tərəfindən rədd və tənqid olunur. O zaman mühacirətdə yaşayan M.Ə.Rəsulzadə yazır: "Topal Teymur" ilə mənşüm "Peyğəmbər" sovet rəhbərlərini çox məşğul edir. Şairin bu iki əsəri oxucularda dərin təsir buraxır. "Sovet çöhrəyini yediyi halda tarixin pantürkist tiplərini idealizə etməyə cəsərət edən" şairə qarşı sovet tənqidçiləri atəş püskürdülər".

Belə bir şəraitdə teatr üçün yazılmış pyes tamaşaya qoyulmur. Bununla belə, tamaşaya qoymaq istəsələr də, müəllifin özü buna maraqlı olsa da, göstərilən səbəblər üzündən pyes səhnə üzün görmür. Sovet rəhbərləri və senzurası, necə deyirlər əsərə "yasaq" möhürünü vurur.

Bir neçə söz "Peyğəmbər" mənşüm tarixi dramının "tamaşası" barədə. Teatrşünas Cəfər Cəfərovun yazdığına görə, pyes 1923-cü ildə tamaşa üçün hazırlanmış, ancaq repertuara daxil edilməmişdir.

Teatrşünas İsrail Cahangirovun yazdığına görə, pyes 1930-cü illərin əvvəllərində tamaşaya hazırlandı. Əsəri tamaşaya qoymaq üçün bir neçə ay aktyorlar məşq etdilər. Ancaq əsər yenə də tamaşaya qoyulmadı.

Teatrşünaslar bunun səbəbini izah etməsələr də, aydındır ki, nə 1920-ci illərdə, nə 1930-cu illərdə "Peyğəmbər"i tamaşaya qoymaq mümkün deyildi. "Topal Teymur" tamaşasının taleyi fikrimi təsdiq üçün kifayətdir. O pyes tamaşaya qoyulur, lakin bir neçə tamaşadan sonra Xalq Maarif Komissarlığının göstərişi ilə repertuardan çıxarılır və tamaşaya qoyulması qadağan edilir.

4 mart 1923-cü ildə Cavid Tiflisdə yaşayan dostu Əziz Şərifə məktub yazır. Həmin məktubdan bir parçaya nəzər salaq: "...*Bənim halıma gəlincə, pək üzgün və donuq bir haldayam. Yeni yazmış bulunduğum "Peyğəmbər"...*

nəzərini yazarsan. Lakin bir rica edəcəyəm. Burada (Bakıda İ.A.) oynanılmadığı kibi, oradakılara (Tiflisdəki Azərbaycan aktyorlarına İ.A.) da rast gəlsəniz, oynanılmamasına tənbeh və tövsiyə edərsiniz. Şimdilik bən razı olmayıram. Sonra, gələcək illərdə baxarız... Qardaşın Cavid".

Bu məktubla tanış olmayan, Cavid haqqında məqalə və kitablar yazan bəzi müəlliflər belə hesab etmişlər ki, guya Cavid həmin əsəri tamaşaya qoymaq üçün yazmamışdır; yaxud pyesin tamaşaya qoyulmasında maraqlı deyildi və s. Bu, kökündən yanlıştır, həmin fikirləri təkzib etmək üçün dramaturqun son iki cümləsinə diqqət yetirmək kifayətdir. Deməli, o, "Peyğəmbər" in tamaşaya qoyulmasında maraqlı idi. ancaq əsərin tamaşaya qoyulmasında zamana və siyasi quruluşun dəyişməsinə ehtiyac görürdü. Pyesin 1923-cü ildə və 1930-cu ildə tamaşaya qoyulmasına cəhd göstərilməsi və bunun baş tutmaması da həmin səbəblərlə izah olunmalıdır.

1931-1932-ci illərdə İranda "Ayineyi-ibrət" truppası pyesi tamaşaya qoymağa təşəbbüs göstərsə də, nəzmiyyə idarəsi buna icazə verməmişdi.

"Peyğəmbər" tarixi dramının tamaşaya qoyulması ideyası 1980-ci illərdə Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyinə hazırlıq zamanı meydana gəldi. Həmin ideyanın müəllifi vaxtilə şairin tələbəsi olmuş, görkəmli aktyor və rejissor Mehdi Məmmədov idi...

Çox təəssüflər olsun ki, Mehdi Məmmədovun da arzusu baş tutmadı, amansız ölüm onu bizdən ayırdı. Yadımdadır, bir qəzet müxbiri onunla bu barədə müsahibə aparmışdı. Suallardan biri belə idi: "Peyğəmbər" əsərinin tamaşası ilə kimləri sevindirəcəksiniz?"

O, maraqlı bir cavab vermişdi:

- Çoxlarını kədərləndirəcəyəm...